

Samostatné bydlení mladých – mezinárodní komparace (Bulharsko, Česko a Nizozemsko)¹

Olga Nešporová

Jedním z důležitých životních kroků mladých lidí je odstěhování z domácnosti rodičů. Studie porovnává shody a rozdíly v osamostatňování mladých osob od rodičů v oblasti bydlení ve třech státech Evropy – Bulharsku, Česku a Nizozemsku – v kontextu západoevropských společností (EU 15), kde bylo identifikováno severo-jížní polaritní členění evropských společností. Cílem bylo zjistit, zda patří dvě nově transformované postkomunistické společnosti – česká a bulharská – v oblasti bydlení mladých generací spíše k severskému nebo jižnímu typu a zda v této oblasti dodnes přetrvávají rozdíly vycházející z historicko-demografického dělení západní a východní Evropy podle Hajnalovy linie. Načasování odchodu z domácnosti rodičů je do značné míry ovlivněno vnějšími strukturálními faktory a společenskými zvyky, což potvrdily zjištěné rozdíly mezi populacemi porovnávaných států. Nizozemci opouští rodičovskou domácnost nejdříve, většinou (66 %) ještě před dosažením 25 let, zatímco Bulhaři nejpozději – před oslavou 30. narozenin tak učiní zhruba polovina (55 %). Češi volí zlatou střední cestu, před dosažením 25 let se odstěhuje od rodičů zhruba třetina a ve věku 30–34 let už s rodiči bydlí pouze menšina (15 %). Vysoký podíl Bulharů žijících s rodiči i po dosažení 30 let věku naznačuje, že jisté reminiscence Hajnalova členění na západní a východní systém formování domácností dodnes přetrvávají. Češi kopírují spíše severní model osamostatňování od rodičů, zatímco Bulhaři model jižní.

Sociologové a demografové se dnes hojně zabývají proměnami rodinného chování, mezi něž neodmyslitelně patří i změny průběhu rané dospělosti. Přestože největší pozornost byla a doposud je věnována proměnám týkajícím se manželství a plodnosti, rodinné soužití a bydlení jsou dalšími hojně diskutovanými tématy v dané oblasti. V souvislosti s utvářením nových společenských norem i reálných proměn rodinného chování se tak do popředí zájmu dostala i otázka bydlení mladých osob a jejich osamostatňování od rodičů (viz např. Buzar, Ogden, Hall, 2005; Furstenberg, 2010; Lesthaeghe, Moors, 2000; Ravanera, Rajulton, Burch, 1995; Sobotka, Toulemon, 2008).

Byly zkoumány četné faktory, které samostatné bydlení mladých osob ovlivňují. Autoři přitom nejčastěji posuzují danou problematiku z makropohledu a zabývají se strukturálními faktory působícími na podmínky bydlení mladých osob. Mikroúrovni, tedy osobním preferencím a zdrojům, byl doposud věnován mnohem menší prostor. Tento přístup je jistě ospravedlnitelný, protože dosavadní poznatky potvrzují, že makrorovina výrazným způsobem formuje a ovlivňuje procesy, které se dějí na mikrorovině. Při sledování časování odchodu z domova a korelujících faktorů to bylo dokázáno kupříkladu na sblížujících se rysech společností bývalého západního a východního Německa po jejich znovusjednocení v roce 1989 (Juang, Silbereisen, Wiesner, 1999). Význam sledování makro faktorů je tedy nepominutelný.

Dosavadní výzkum se věnoval ponejvíce třem mnohdy spojeným oblastem – 1. časování odchodu z domácnosti rodičů, 2. hlavnímu účelu odstěhování od rodičů, 3. typ bydlení, do kterého mladí lidé od rodičů odchází. První zmíněná oblast přitom byla

sledována výrazně nejčastěji. Věk při odchodu z domácnosti rodičů tvoří základní veličinu, která poskytuje relativně snadnou možnost komparace jak jednotlivých segmentů společnosti v rámci jednoho státu, tak i mezinárodně. Nabízí se též historické srovnání. Četné studie založené na kohortních analýzách potvrdily, že v průběhu 20. století se věková hranice vstupu do dospělosti zvyšovala a věk, ve kterém se mladí lidé ve vyspělých státech světa stěhovali z domácnosti rodičů, vzrůstal (Beaupré, Turcotte, Milan, 2006; Furstenberg, 2010; Hekken, Mey, Schulze, 1997; Lesthaeghe, Moor, 2000; Ravanera, Rajulton, Burch, 1995; Sobotka, Toulemon, 2008).

V synchronní perspektivě byly odhaleny různé faktory, které na časování odchodu z domácnosti rodičů působí. Ač se jejich vliv v jednotlivých společnostech přirozeně liší, za nejvýznamnější bývají považovány následující oblasti: socioekonomický status rodiny, rodinné uspořádání, vzdělání a vzdělávací systém, bytový trh (podmínky bydlení), trh práce (nezaměstnanost), sociokulturní normy a náboženství.

Nižší socioekonomický status rodiny zpravidla přispívá k tomu, že ji dospívající člověk dříve opouští (Marco, Berzin, 2008; Murphy, Wang, 1998). Věk odchodu od rodičů rovněž často snižuje rozpad rodičovského svazku, jak prokázaly analýzy dat ze Spojených států amerických, Kanady, Švédska či Velké Británie (Beaupré, Turcotte, Milan, 2006; Bernhardt, Gähler, Goldscheider, 2005; Cooney, Mortimer, 1999; Murphy, Wang, 1998). K dřívějšímu odchodu z domácnosti rodičů může někde přispívat i větší velikost rodiny, respektive počtu sourozenců. Tento vztah byl sledován např. v Kanadě a Velké Británii (Beaupré, Turcotte, Milan, 2006; Murphy, Wang, 1998).

Vliv vzdělání a vzdělávacího systému na odchod mladých lidí z domácnosti rodičů byl hojně studován, a to už proto, že škola bývá – vedle práce, manželství a partnerství – jedním z hlavních důvodů k odchodu. Zjištěné vztahy se různí kvůli rozdílným vzdělávacím systémům v jednotlivých státech a geografickému rozmístění vysokých škol (cf. Kerckhoff, Macrae, 1992; Rusconi, 2004; Wolbers, 2007). Často ovšem platí, že lidé, kteří opouští domácnost rodičů pro vzdělání, jsou spíše mladší, pochází z lepších statusových domácností a mají vyšší pravděpodobnost vrátit se zpět do domácnosti rodičů v porovnání s těmi, kteří odchází z důvodů sňatku (Kerckhoff, Macrae, 1992). Například v Nizozemsku či Velké Británii jsou studující oproti ostatním zvýhodněni, přestože jejich počáteční bydlení je často skromné, mají následně vyhlídky na lepší bydlení i pracovní příležitosti v porovnání s mladými lidmi, kteří nestudovali a nebydleli mimo domácnost rodičů (Mulder, 2003; Rugg, Ford, Burrows, 2004). Samotné odstěhování od rodičů přináší i širší společenské konsekvence, byly zaznamenány negativní dopady na další životní události lidí, kteří opouští rodičovskou domácnost velmi mladí v souvislosti s rodinným konfliktem či chudobou. Sociální nevýhody (i výhody) se v následujících generacích často replikují (Bernhardt, Gähler, Goldscheider, 2005; Furstenberg, 2010).

Bytový trh hraje rovněž důležitou roli, stejně tak jako trh práce a především míra nezaměstnanosti mladých lidí. Mezinárodní komparace však poukazují k paralelně působícímu významu sociokulturních norem a dle nich tvořených strategií. Příkladem Itálie, kde mladí lidé opouští rodičovskou domácnost relativně pozdě, tak nemůže být vysvětlován pouze odkazem

na chybějící zdroje (nedostatek vhodného bydlení, vysokou míru nezaměstnanosti mladých lidí), nýbrž právě i významem jiných kulturních hodnot a strategií (Rusconi, 2004). Tomu odpovídá i zjištění z Nizozemska, kde byl potvrzen vliv náboženství na odchod od rodičů, věřící opouštějí domácnost rodičů později (Hekken, Mey, Schultze, 1997). Při podrobnějším zkoumání významu společenských norem se ovšem někteří autoři snažili ukázat jejich omezený vliv. Důležitější než obecné normy jsou údajně názory rodičů a sociálních sítí aktérů, stejně tak jako to, jak aktéři vnímají situaci na bytovém trhu a výhody a nevýhody vzniklé odděleným bydlením (Billari, Liebroer, 2007). Otázkou zde ovšem je, zda tyto názory nejsou rovněž utvářeny právě na základě společenských norem, čemuž by mezinárodní porovnání spíše nasvědčovalo.

V českém prostředí se přímo tématem časování odchodu z rodičovské domácnosti doposud nikdo podrobně nezabýval, několik autorů se však věnovalo různým oblastem a souvislostem bydlení mladých osob. M. Lux v rámci výzkumu spokojenosti českých občanů s užívaným bydlením zjistil, že lidé mladší 35 let jsou s bydlením v porovnání se zbytkem dospělé populace relativně nejméně spokojeni (Lux, 2005: 232-233). Tento fakt může mít samozřejmě dopad na další oblasti života mladých osob, jak ostatně ukazují další autoři, kteří dávají bydlení mladých do souvislosti s natalitním, partnerským a sňatkovým chováním. Na vztah mezi zlepšením kvality bydlení a vyšší natalitou poukazyval na základě výzkumu v Pardubicích J. Dupal (2005) a výrazný vliv bydlení na plodnost v české společnosti v době její transformace po roce 1989 prokázala i J. Rychtaříková. Nedostupnost adekvátního bydlení pro mladé lidi byla považována za jeden z ústředních faktorů výrazného snížení plodnosti (Rychtaříková, Akkerman, 2003). I další výzkumy prokázaly souvislost bytové otázky s rodinným chováním mladých osob. Vyřešení bytové situace je pro mladé lidi důležitým předpokladem vstupu do manželství a rodičovství, přičemž je významná především velikost bytu a dále jeho kvalita (Ettlerová, Matějková, 2004: 83).

I v této studii je klíčovou proměnou věk, je zde porovnáván způsob bydlení Bulharů, Čechů a Nizozemců ve věku 20–34 let, respektive jejich společné bydlení s rodiči či naopak oddělené bydlení. Dále je sledováno aktérské hledisko a domnělé dopady samostatného bydlení na některé životní oblasti, jakož i význam přikládány okolnostem, které mladí lidé považují za důležité při rozhodování o odstěhování z domácnosti rodičů. Zkoumané země byly vybrány s ohledem na omezení dostupnosti dat tak, aby v rámci Evropy zastupovaly rozličné socio-kulturní okru-

hy. Podařilo se zvolit vždy jeden stát ze západní, střední a východní Evropy, což má význam především při zkoumání přetrvávání rozdílů ve východních a západních demografických typech dělených dle Hajnalovy linie. Zvolené země zároveň do určité míry umožňují (s využitím odborné literatury) ověřit zařazení české a bulharské společnosti do kontextu novějšího severo-j jižního členění evropských společností dle osamostatňování mladých generací. Nizozemsko by v tomto schématu mělo zastupovat zemi s nízkým věkem osamostatňujících se osob, Bulharsko naopak spíše s vyšším.

Ve studii jsou využita data z rozsáhlého mezinárodního šetření - *Generations and Gender Survey (GGS)*². Celý projekt má charakter longitudinálního panelového výzkumu, protože by měl být zopakován dvakrát vždy po uplynutí tří let, aby bylo možné zkoumat společenské proměny a faktory, které je způsobují. Cílem šetření je shromáždit údaje o rodinách, zejména o vztazích a vzájemné podpoře mezi generacemi, soužití mezi partnery nebo manželi i soužití v širších příbuzenských strukturách, dále pak o souvislostech změn v porodnosti a rodičovství i zabezpečení života ve stáří. Dostupná jsou ovšem pouze některá mezinárodní data z první vlny šetření. V Česku již proběhly dvě vlny šetření, a to v letech 2005 a 2008. Výzkum provádí Výzkumný ústav práce a sociálních věcí společně s Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy v Praze.³ Data za Bulharsko (sběr dat v roce 2004) a Nizozemsko (sběr dat probíhal v letech 2002–2004, v roce 2003 bylo sebráno 90 % dat) poskytl *GGS Data Archive*. Respondenti byli vybíráni náhodným výběrem, přičemž oporami výběru byla data ze sčítání lidu. Výzkumný vzorek reprezentuje dospělé populace jednotlivých států (ve věku 18–78 let), celkový počet respondentů činil 31 025.⁴ Data byla sbírána prostřednictvím face to face strukturovaných standardizovaných rozhovorů. Struktura a obsah rozhovorů byly přizpůsobeny okolnostem a podmínkám jednotlivých zemí. Pro podrobnější informace o technice sběru dat a výzkumných nástrojích viz *United Nations*, 2005.

Členění evropských států podle opouštění domácnosti rodičů

Při sledování časování odchodu mladých lidí z domácnosti rodičů bylo v rámci Evropy (pro EU-15) identifikováno základní dichotomické severo-j jižní členění (Lesthaeghe, Moor, 2000; Sobotka, Toulemon, 2008). V zemích severní Evropy opouští mladí lidé domov rodičů signifikantně dříve – ve věku kolem 20 let (medián je 21 let pro ženy a 23 pro muže v Nizozemsku a méně než 19 let pro obě pohlaví ve Švédsku) – než v zemích jižní Evropy, kde se

tento věk blíží spíše k 30 (v Itálii je medián 27 pro ženy a 30 pro muže, v Řecku 26 pro ženy a 29 pro muže – European Commission 2001: 116). V severních zemích jsou přitom velmi rozšířené kohabitanční mladých partnerů bez sňatku, zatímco v jižních zemích (Itálii, Řecku, Španělsku) je jejich počet stále poměrně malý. Obecně přitom dochází v Evropě v posledních desetiletích k destandardizaci životních trajektorií, s čímž souvisí i nárůst diverzity v opouštění rodičovské domácnosti. Rozličné mohou být účely odchodu i formy domácností, do kterých mladí lidé odchází, i celý proces obsahující případná znovunavrácení se do domácnosti rodičů. Jednoznačně se zmenšuje podíl osob, které odcházejí od rodičů do manželství, a naopak vzrůstá podíl osob odcházejících do nesezdaných soužití nebo jednočlenných domácností (Lesthaeghe, Moor, 2000; Rusconi, 2004; Sobotka, Toulemon, 2008).

Zvažují-li se vedle časování též rodinné vzorce chování, zejména vstup do partnerství, manželství a rodičovství, pak lze v Evropě nalézt tři základní modely vzniku domácnosti: 1. skandinávský, 2. jižní, 3. severní (Iacovou in Mandic, 2008: 619). Skandinávský model (skandinávské země a Nizozemsko) je charakteristický odchodem mladých lidí od rodičů v nejnižším věku a největší diverzitou v uspořádání následného bydlení včetně rozšířeného bydlení jednotlivců a nesezdaných soužití (více než 29 % žen ve věku 25–29 let žije v nesezdaných soužitích). Jižní model (Řecko, Itálie, Portugalsko, Španělsko a Irsko) je naopak specifický pozdním odchodem z domácnosti rodičů, pozdním vstupem do partnerství a většinou přímým přechodem z rodiny orientační do rodiny prokreační, tj. z domácnosti rodičů k manželství a k rodičovství. Mimomanželská soužití se vyskytují poměrně ojediněle (méně než 5 % žen ve věku 25–29 let žije v nesezdaných soužitích). Severní model (Francie, Německo, Velká Británie, Rakousko, Belgie, Lucembursko)⁵ pak stojí někde mezi dvěma uvedenými extrémy. Je charakterizován raným odchodem z domácnosti rodičů a četnými přechodnými řešeními na cestě k manželství a rodičovství.

S. Mandic se pokusila typologii aplikovanou na státy západní Evropy rozšířit a zařadit do ní i některé státy střední a východní Evropy (Česko, Slovensko, Maďarsko, Polsko, Estonsko, Lotyšsko a Litvu), přičemž brala v úvahu i typy sociálních systémů v daných státech. Utvořila tak tři skupiny zemí: 1. severozápadní, 2. jihozápadní, 3. severovýchodní (Mandic, 2008). Do severozápadní skupiny zařadila Rakousko, Belgie, Dánsko, Finsko, Francii, Německo, Nizozemsko, Švédsko, Velkou Británii a Česko. Do jihozápadní skupiny náležely Kypr, Řecko, Irsko, Itálie, Lucem-

Tabulka č. 1: Aktuální soužití mladé generace s rodiči, dělení dle věku (v %)

	Bulharsko Věk			Česko Věk			Nizozemsko Věk		
	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34
Bydlení ve spol. domácnosti:									
s oběma rodiči	55,9	31,5	18,5	51,6	21,6	9,3	24,5	3,6	0,5
s otcem (a nikoli matkou)	2,8	2,6	1,7	2,8	1,6	1,0	3,8	0,4	
s matkou (a nikoli otcem)	11,4	10,5	10,1	11,2	5,7	4,6	5,4	0,7	0,3
bez rodičů	29,9	55,3	69,7	34,4	71,0	85,2	66,3	95,2	99,2
Celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	1309	1405	1602	713	977	1024	371	672	904

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let.

bursko, Portugalsko, Španělsko, Slovinsko a Maďarsko. Poslední, severovýchodní skupinu pak tvořily pouze státy bývalého východního bloku – Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko a Slovensko. Česko získalo v tomto členění určitou specifickou pozici tím, že bylo jako jediný postkomunistický stát zařazeno mezi země severozápadní Evropy, tedy do stejné skupiny s Nizozemskem. Data pro Bulharsko Mandic sice neměla k dispozici, lze však předpokládat, že by bylo buď začleněno do jihozápadní skupiny, nebo by bylo součástí nově vytvořené samostatné jihovýchodní skupiny. Autorka při ověřování relevance tohoto členění ovšem došla k závěru, že rozdíly mezi jihozápadní a severovýchodní skupinou nejsou natolik významné, aby mohlo být využito jako explanační schéma. Dále potvrdila dřívější zjištění (Aassve, Billari, Mazzuco, Ontago 2002), že vliv státních sociálních systémů na bydlení mladých lidí není jednoznačný a pokud platí, tak pouze pro státy jižní Evropy (Mandic, 2008).

Soužití s rodiči a osamostatňování

Porovnáme-li bydlení mladých osob ve třech sledovaných státech, najdeme výrazné rozdíly. Na jednu stranu lze zařadit Nizozemce, mezi kterými ve věkové

kategorii 30–34 let bydlí ve společné domácnosti alespoň s jedním rodičem úplně výjimky, zhruba každý stý člověk (tabulka č. 1). Na druhé straně pak stojí Bulhaři, mezi kterými bychom nemuseli hledat tak dlouho, protože téměř každý třetí Bulhar ve věku 30–34 let bydlí s rodiči. Mladí lidé v Česku se pohybují někde mezi těmito dvěma póly, podíl osob žijících ve věku 30–34 let s rodiči zde činí zhruba 15 %. Časování stěhování mladých lidí z domácností rodičů je tedy poměrně jasně závislé na zvycích a okolnostech platných v dané zemi, přičemž výrazně nejdříve se z rodičovské domácnosti osamostatňují mladí lidé v Nizozemsku, kde ve věku 20–24 let žije již pouze třetina osob s rodiči. Naproti tomu v Česku žijí ve stejné věkové kategorii s rodiči ještě téměř dvě třetiny osob a v Bulharsku pak dokonce o něco více než dvě třetiny (tabulka č. 1).

Většina osob ve věkové kategorii 20–34 let bydlí ve zkoumaných státech odděleně od rodičů, i když můžeme pozorovat zjevné rozdíly nejen při srovnání občanů různých států, ale i v rámci jednotlivých států, vezmeme-li v úvahu gender. Ženy totiž opouští domácnost rodičů v porovnání s muži dříve (graf č. 1). Rozdíly jsou velmi výrazné v Bulharsku, kde v příslušné věkové kategorii bydlí odděleně od

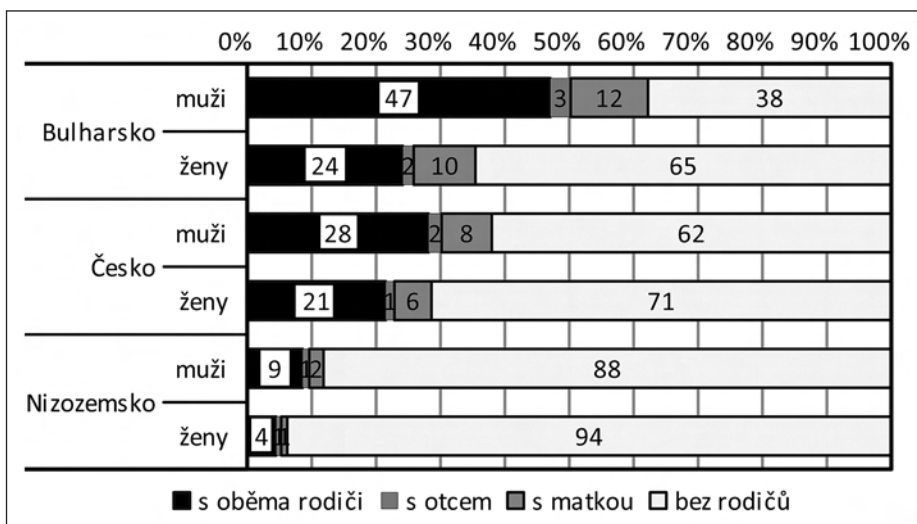
rodičů sice 65 % žen, ale pouze 38 % mužů. V Česku bydlí ve stejném věku mimo rodičovskou domácnost rovněž více žen (71 %), ale výrazný je i podíl samostatně bydlících mužů (62 %). V Nizozemsku je genderový rozdíl také zjevný, i když je částečně překrytý faktem, že drtivá většina žen (94 %) i mužů (88 %) ve věkové kategorii 20–34 již nebydlí s rodiči.

Genderové rozdíly jsou navíc patrné i v generaci rodičů. Ve všech zkoumaných státech platí, že pokud dospělé dítě (ve věku 20–34 let) žije pouze s jedním rodičem, tak je to výrazně častěji matka než otec. Největší rozdíly při soužití dítěte s jedním rodičem byly přitom zaznamenány v Bulharsku a Česku, kde mladí lidé bydlící ve společné domácnosti pouze s jedním ze svých rodičů žijí zhruba pětkrát častěji se svými matkami než se svými otci. V Nizozemsku, kde je ovšem podíl mladých lidí žijících ve společné domácnosti s jedním rodičem zanedbatelný (2–3 %), pak není genderový rozdíl tak výrazný. Dcery žijí téměř stejně často se svými otci jako s matkami, synové pak s matkami dvakrát častěji než s otci (graf č. 1).

Sledujeme-li ovšem věk, ve kterém se lidé nebydlící s rodiči poprvé od nich odstěhovali, zjišťujeme, že je nejnižší v Bulharsku, kde se největší podíl osob odstěhoval od rodičů již ve věku 15–19 let (35 % mužů a 48 % žen - tabulka č. 2). Mezi Bulhary tedy nacházíme značnou diverzitu, týkající se vzorců chování stran bydlení. Na jedné straně se významná část Bulharů stěhuje od rodičů velmi brzy (ještě před tím, než oslaví dvacáté narozeniny - tabulka č. 2), na druhé straně však stojí značná část mladých Bulharů, která setrvale bydlí s rodiči, aniž by se po této stránce osamostatnila (tab. č. 1). Podíl osob stěhujících se od rodičů před 20. rokem života je dále vysoký v Nizozemsku (zhruba třetina), v Česku je nejnižší. V Nizozemsku a Česku se přitom nejvíce osob odstěhuje od rodičů ve věku 20–24 let, a to více než dvě šestiny a méně než polovina z těch, kteří s rodiči v době výzkumu nebydli. Nezanedbatelné jsou dále podíly osob opouštějících domácnost rodičů ve věku 25–29 let. Po oslavení 30. narozenin již opouští domácnost rodičů výrazně méně osob. Nejčastěji jsou to bulharští muži, hned po nich muži čeští (tabulka č. 2).

Samotný uvedený věk odchodu však není při posuzování nejmladší generace klíčový a měl by být brán do úvahy s výše uvedenými podíly mladých osob, které v příslušných věkových kategoriích stále žijí ve společné domácnosti rodičů. Pro zkoumanou věkovou kategorii bohužel není vzhledem k neukončenému procesu stěhování signifikantní částí této vybrané populace smysluplné stanovit medián odchodu, se kterým je možné pracovat pro věkové kohorty, kde již byl proces osamostatňování ukončen.

Graf č. 1: Soužití s rodiči ve věkové skupině 20–34, rozdělení dle genderu (v %)



Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let.

Percepce dopadů odděleného bydlení a významných okolností pro jeho realizaci

V procesu osamostatňování mladých lidí z domácnosti rodičů jsou samozřejmě velmi důležité externí faktory, ale snad ještě důležitější je způsob, jakým tyto faktory vnímají samotní aktéři. Proto byly zjišťovány představy osob ve věku 20–34 let bydlících ve společné domácnosti alespoň s jedním rodičem o výhodách a nevýhodách samostatného bydlení i o významu některých okolností působících pro nebo proti realizaci samostatného bydlení. Vzhledem k velmi nízkému podílu mladých Nizozemců bydlících společně s rodiči nebyly postoje k oddělenému bydlení v nizozemské části výzkumu zkoumány. Proto jsou zde analyzovány toliko postoje mladých Bulharů a Čechů, kteří s rodiči soužili výrazně častěji.

Vnímání výhod a nevýhod bydlení odděleného od rodičů nebylo při porovnání Čechů a Bulharů nijak diametrálně odlišné, menší rozdíly však odhaleny byly (tabulka č. 3). Češi vnímají pozitivní přínosy samostatného bydlení v porovnání s Bulhary častěji a intenzivněji. V obou zemích je přitom jako největší výhoda odstěhování se z domácnosti rodičů spatřován pozitivní dopad na sexuální život respondenta. V Česku byla dále zhruba polovina mladých lidí bydlících s rodiči přesvědčena, že by případné odstěhování posílilo jejich osobní svobodu a možnost dělat, co sami chtějí, a rovněž jim přineslo větší radost a uspokojení ze života. Přestože tyto výhody odděleného bydlení patřily i v Bulharsku mezi nejčastěji zmiňované, volilo je zde méně osob (36 %). Mezinárodně podobná byla i percepce nevýhod odděleného bydlení Čechů a Bulharů. V obou zemích jasně vedl negativní dopad na finanční situaci respondenta, který zmínila zhruba polovina Bulharů a téměř tři pětiny Čechů (tabulka č. 3). V obou zemích se pak potvrdilo, že potenciální samostatné bydlení by dle přesvědčení převážné většiny (více než tři čtvrtin) mladých lidí žijících s rodiči nemělo výrazný vliv na jejich profesní život a to, co si myslí jejich okolí. Druhou část tohoto zjištění lze interpretovat různě. Nabízí se vysvětlení, že

Tabulka č. 2: Věk při prvním odděleném bydlení, dělení dle genderu (v %)

Věk při prvním odděleném bydlení	Bulharsko		Česko		Nizozemsko	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
0–14	7,4	7,7	2,7	2,6	1,6	0,9
15–19	35,4	48,2	13,9	26,9	27,1	37,9
20–24	26,4	31,3	45,6	50,2	44,7	48,7
25–29	14,8	7,5	25,9	13,7	21,2	10,5
30–34	6,5	2,3	7,3	3,4	3,4	1,3
35 a více	9,5	3,0	4,6	3,2	1,9	0,6
Celkem	100	100	100	100	100	100
N	3808	5429	3750	4252	3226	4580

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů, kteří aktuálně nebydleli ve společné domácnosti s rodiči.

sociální tlak a vnímání závaznosti společenských norem týkajících se časování odchodu z domácnosti rodičů jsou v obou zemích poměrně nízké, možná je i absence těchto norem. Na druhou stranu však nelze vyloučit, že zjištění dokládá pouze to, že takové normy nejsou na vědomé rovině aktéry reflektovány.

Při rozhodování pro nebo proti odstěhování od rodičů hrají představy o dopadu tohoto kroku na jedincův život jistě důležitou úlohu, ještě větší význam však nepochybně mají zvažované konkrétní okolnosti (tabulka č. 4). Odpovědi respondentů se i v tomto případě zakládaly na osobních zkušenostech a byly poměrně diverzifikované. Bylo zjištěno, že jak mladí Češi, tak Bulhaři vnímají jako ústřední pro realizaci samostatného bydlení tři základní okolnosti: bytové podmínky, finanční situaci a existenci partnera. Odlišnosti byly patrné v akcentech jednotlivých okolností při srovnání Čechů s Bulhary. Češi považovali bytové podmínky za důležité častěji (90 %) v porovnání s Bulhary (75 %). Bulhaři naopak více vyzdvihovali existenci partnera jako významnou okolnost pro realizaci samostatného bydlení. Nejenže ji zmínilo nejvíce respondentů (78 %), byla též největším počtem mladých Bulharů (35 %) uvedena jako okolnost, na které by „velmi mnoho“ záviselo rozhodnutí o samostatném bydlení. Zhruba dvě třetiny Čechů i Bulharů dále považovaly za důležitou okolnost práci.

Nejmenší význam byl z nabízených možností v rozhodování o samostatném

bydlení připisován zdraví. Vlastní zdraví se jako relevantní jevílo pro rozhodování o bydlení zhruba polovině Bulharů a dvěma pětinám mladých Čechů bydlících s rodiči. Zdraví rodičů oproti tomu bylo jako alespoň částečně významné při rozhodování o samostatném bydlení uváděno o něco častěji, a to zejména bulharskými (72 %), ale i českými (60 %) respondenty.

Přestože uvedené výsledky pracují s rovinou představ, hypotetických odhadů a deklarací respondentů, zhruba naznačují, jaké okolnosti hrají při úvahách mladých lidí o odchodu z domácnosti rodičů roli. Zvolená škála (vychýlená pozitivním směrem) předpokládá, že alespoň částečně důležitou roli hraje většina uvedených faktorů. O to větší váhu mají zjištění o okolnostech, které významný podíl mladých lidí při rozhodování o bydlení prakticky neřeší, a těmi jsou právě zdraví a pro značnou část osob i práce (tabulka č. 4).

Závěr

Odstěhování z domácnosti rodičů je pro většinu osob důležitým krokem na cestě k dospělosti. Potvrdilo se, že načasování této události je do značné míry utvářeno vnějšími strukturálními faktory a společenskými zvyky, takže při porovnání populací jednotlivých států nacházíme významné rozdíly. Mladí Češi se podle věku prvního samostatného bydlení nacházejí někde mezi dvěma extrémnějšími příklady, tedy Nizozemci, z nichž většina (66 %) opustí

Tabulka č. 3: Deklarovaný vliv odděleného bydlení na různé aspekty života mladých osob žijících s rodiči (v %)

Vliv odděleného bydlení na:	Bulharsko					Česko				
	lepší	ani lepší, ani horší	horší	celkem	N	lepší	ani lepší, ani horší	horší	celkem	N
možnost dělat si, co chcete	36,1	46,6	17,3	100	1930	49,9	43,3	6,9	100	850
profesní život	12,9	77,1	9,9	100	1923	13,2	77,9	8,9	100	842
finanční situaci	13,6	36,0	50,3	100	1928	10,8	31,4	57,8	100	841
sexuální život	50,2	47,7	2,2	100	1920	60,0	38,1	1,9	100	845
co si myslí lidé kolem	16,3	76,0	7,7	100	1926	14,1	83,0	2,9	100	843
radost a uspokojení ze života	36,4	52,3	11,4	100	1925	49,6	46,7	3,8	100	844

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let, kteří aktuálně bydleli alespoň s jedním rodičem.

Tabulka č. 4: Význam okolností, dle kterých se mladá generace řídí při rozhodování pro oddělené bydlení od rodičů (v %)

Závislost potenciálního odděleného bydlení na:	Bulharsko						Česká republika					
	vůbec ne	částečně	hodně	velmi mnoho	celkem	N	vůbec ne	částečně	hodně	velmi mnoho	celkem	N
finanční situaci	21,3	19,9	31,9	26,9	100	1876	12,3	25,6	30,7	31,3	100	808
práci	30,6	18,2	31,3	19,9	100	1712	29,6	29,4	25,1	15,8	100	718
bytových podmínkách	25,0	18,6	31,2	25,2	100	1871	10,6	19,7	36,3	33,4	100	797
zdraví respondenta	48,9	23,8	17,3	10,0	100	1846	58,4	22,6	12,7	6,2	100	776
zdraví rodičů	27,7	30,2	29,5	12,6	100	1860	39,8	31,1	19,7	9,4	100	786
existenci partnera	21,7	13,3	30,5	34,5	100	1722	19,2	17,8	34,7	28,3	100	696

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let, kteří aktuálně bydlí alespoň s jedním rodičem.

rodičovskou domácnost dříve, než oslaví 25. narozeniny, a Bulhary, kde tak před oslavou 30. narozenin učiní sotva polovina (55%). Češi tedy volí většinou „zlatou střední cestu“, před dosažením 25 let věku se od rodičů odstěhuje zhruba třetina z nich a ve věku 30–34 let už s rodiči bydlí pouze menšina (15%). Rozhodně neplatí, že by si dvě transformující se postkomunistické společnosti – česká a bulharská – byly obecně stran podmínek bydlení mladých lidí vzájemně bližší než společnost česká a nizozemská. V některých ohledech to tak sice může být (např. podobné podíly osob žijících s rodiči ve věkové kategorii 20–24; tabulka č. 1), v jiných je ovšem situace přesně opačná a česká společnost se více podobá nizozemské. Češi se Nizozemcům podobají například v tom, že opouští-li domácnost rodičů, pak je to nejčastěji ve věku 20–24 let (tabulka č. 2).

Při zvažování sociokulturních odlišností si pozornost zaslouží teorie J. Hajnala, který v rámci preindustriální Evropy identifikoval dva systémy formování domácností – západní a východní (Hajnal, 1965, 1983). Poměrně jasně je přitom geograficky vymezil pomocí linie vedoucí mezi městy Petrohrad a Terst, dělící Evropu na dvě části. Hranice tak probíhala někde mezi Moravou a Slovenskem, české země tedy náležely k západnímu systému. Západní systém byl přitom charakteristický spíše menšími domácnostmi a nukleární rodinnou strukturou, východní pak většími domácnostmi složenými z příbuzných, často multigeneračními. Vyšší podíl osob žijících v Bulharsku s rodiči naznačuje, že jisté kulturní rozdíly mezi západním a východním systémem stále přetrvávají. V této perspektivě je současná podobnost české a nizozemské společnosti navzdory odlišnému vývoji během komunistického režimu poměrně snadno pochopitelná. Nelze se tedy divit, že S. Mandic zařadila Česko jednoznačně do severozápadní skupiny společně s většinou států západní Evropy, jak bylo uvedeno v první části této studie (Mandic, 2008). S ohledem na tuto skutečnost by při členění severo-jihním bylo možné zařadit Česko do severní skupiny. Je ovšem zřejmé, že Bulharsko by kvůli vysokému podílu osob žijících ve věku 30–34 let ve společné domácnosti s rodiči patřilo do jižní skupiny.

Mladí lidé se v rozhodování o stěhování z domácnosti rodičů řídí mnohými okolnostmi a různě vnímají výhody a nevýhody tohoto kroku. Za nejdůležitější okolnosti stěhování považovali (Češi a Bulhaři) bytové podmínky, finanční situaci a partnerství. Tomu odpovídaly i představy o výhodách či nevýhodách samostatného bydlení. Tam se jednoznačně ukázaly dvě nejdůležitější oblasti. Zhruba polovina Bulharů a o něco více Čechů se domnívalo, že oddělené bydlení by mělo pozitivní vliv na jejich sexuální život a naopak by zhoršilo jejich finanční situaci vinou vyšších nákladů vydávaných na takové bydlení. Oproti tomu mladí lidé žijící s rodiči vnímali jako méně důležitý vztah mezi samostatným bydlením a pracovním životem i bydlením a hodnocením okolí. Přestože byly zkoumány hypotetické postoje a představy, zjištění naznačují, že pro osamostatnění se z domácnosti rodičů jsou důležitější bytové a finanční podmínky a partnerský a rodinný život než zdraví, pracovní záležitosti nebo názory sociálního okolí. Realita však dokazuje, že okolnosti bydlení a časování odchodu z domácnosti rodičů podléhají určitým (aktéry nepříliš uvědomovaným) společenským zvykům a normám, které se v porovnávaných zemích různily. Shodně však všude platilo, že ženy opouští domácnost rodičů dříve než muži. Mezinárodní rozdíly byly naopak zřejmé v porovnání možnosti dlouhodobějšího až trvalejšího soužití s rodiči se vzrůstajícím věkem. Zatímco v Nizozemsku žijí osoby starší třiceti let s rodičem či rodiči zcela ojedinelé, v Česku se tak děje častěji a v Bulharsku není taková praxe ničím výjimečným.

- 1 Studie je výstupem grantového projektu 2D06004 - Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita, jehož zadavatelem je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR.
- 2 Na mezinárodní úrovni je projekt koordinován Ekonomickou komisí OSN v Ženevě. Stejně šetření proběhlo v řadě evropských zemí (např. v Bulharsku, Gruzii, Francii, Norsku, Nizozemsku, Maďarsku, Německu, Itálii, Rusku) a v dalších aktuálně je nebo bude realizováno. Do výzkumu jsou zapojeny i některé neevropské státy, jako např. Austrálie, Kanada, Nový Zéland nebo Spojené státy americké; pro podrobnější informace viz webová stránka mezinárodního projektu *Generation and Gender Programme (GGP)* na adrese <http://www.unece.org/pau/ggp/Welcome.html>.

- 3 Výzkum se podařilo realizovat díky finanční podpoře Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Sběr dat zajistila výzkumná agentura SC&C, spol. s r. o.
- 4 Počty respondentů v jednotlivých zemích: Bulharsko 12 858, Česko 10 006, Nizozemsko 8161.
- 5 Tzv. severní model je v tomto členění tvořen zbytkem států EU-15, které nebyly zařazeny do skandinávského nebo jižního modelu.

Literatura:

- Aassve, A. et al. Leaving Home: A Comparative Analysis of ECHP Data. *Journal of European Social Policy*, 2002, 12 (4), s. 259-275.
- Beaupré, P. - Turcotte, P. - Milan, A. When is Junior Moving out? Transitions from the Parental Home to Independence. *Canadian Social Trends*, 2006, č. 82, s. 9-15.
- Bernhardt, E. - Gähler, M. - Goldscheider, F. Childhood Family Structure and Routes Out of the Parental Home in Sweden. *Acta Sociologica*, 2005, 48 (2), s. 99-115.
- Billari, F. C. - Liefbroer, A. C. Should I Stay or Should I Go? The impact of Age Norms on Leaving Home. *Demography*, 2007, 44 (1), s. 181-198.
- Buzar, S. - Ogden, P. E. - Hall, R. Households Matter: The Quiet Demography of Urban Transformation. *Progress in Human Geography*, 2005, 29 (4), s. 413-436.
- Cooney, T. M. - Mortimer, J. T. Family Structure Differences in the Timing of Leaving Home: Exploring Mediating factors. *Journal of Research on Adolescence*, 1999, 9 (4), s. 367-393.
- Dupal, J. Bytová situace a přístupy mladých lidí k získávání bytu na lokální úrovni. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2005, 41 (2), s. 317-325.
- Ettlerová, S. - Matějková, B. *Rodinné chování a bytová situace mladé rodičovské generace – souvislosti s partnerským, sňatkovým a natalitním chováním*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2004.
- European Commission. *The Social Situation in the European Union 2001*. Luxembourg: European Commission, 2001.
- Furstenberg, F. F. On a New Schedule: Transitions to Adulthood and Family Change. *The Future of children*, 2010, 20 (1), s. 67-87.
- Hajnal, J. European marriage pattern in historical perspective. In Glass, D. V. - Eversley, D. E. C. (eds.) *Population in History. Essays in Historical Demography*. London: Edward Arnold, 1965, s. 101-143.
- Hajnal, J. Two Kinds of Pre-industrial Household Formation System. In: Wall, R. (ed.) *Family forms in historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 65-104.
- Hekken, S. M. J. van - Mey, L. de - Schulze, H. J. Youth Inside or Outside the Parental Home. *Journal of Family Issues*, 1997, 18 (6), s. 690-707.
- Juang, L. P. - Silbereisen, R. K. - Wiesner, M. Predictors of Leaving Home in Young Adults Raised in Germany: A Replication of a 1991 Study. *Journal of Marriage & Family*, 1999, 61 (2), s. 505-515.
- Kerchoff, A. C. - Macrae, J. Leaving the Parental Home in Great Britain: A Comparative perspective. *Sociological Quarterly*, 1992, 33 (2), s. 281-301.
- Lesthaeghe, R. J. - Moor, G. Recent trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized

- World. *Review of Population and Social Policy*, 2000, č. 9, s. 121-170.
- Lux, M. O spokojenosti českých občanů s užíváním bydlením. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2005, 41 (2), s. 227-252.
- Mandić, S. Home-Leaving and its Structural Determinants in Western and Eastern Europe: An Explanatory Study. *Housing Studies*, 2008, 23 (4), s. 615-636.
- Marco, A. de - Berzin, S. C. The Influence of Family Economic Status on Home-Leaving Patterns During Emerging Adulthood. *Families in Society*, 2008, 89 (2), s. 208-218.
- Mulder, C. H. The Housing Consequences of Living Arrangement Choices in Young Adulthood. *Housing Studies*, 2003, 18 (5), s. 703-719.
- Murphy, M. - Wang, D. Family and Sociodemographic Influences on Patterns of Leaving Home in Post-war Britain. *Demography*, 1998, 35 (3): 293-305.
- Ravanera, Z. R. - Rajulton, F. - Burch, T. K. A Cohort Analysis of Home-Leaving in Canada. *Journal of Comparative Family Studies*, 1995, 26 (2), s. 179-193.
- Rugg, J. - Ford, J. - Burrows, R. Housing Advantage? The Role of Student in the Constitution of Housing Biographies in the United Kingdom. *Journal of Youth Studies*, 2004, 7 (1), s. 19-34.
- Rusconi, A. Different Pathways out of the Parental Home: A Comparison of West Germany and Italy. *Journal of Comparative Family Studies*, 2004, 35 (4), s. 627-649.
- Rychtaříková, J. - Akkerman, A. Trajectories of Fertility and Household Composition in the Demographic Profile of the Czech Republic. *Population & Environment*, 2003, 24 (3), s. 225-254.
- Sobotka, T. - Toulemon, L. Changing Family and Partnership Behaviour: Common Trends and Persistent Diversity across Europe. *Demographic Research*, 2008, 19, s. 85-138.
- United Nations. *Generations & Gender Programme: Survey Instruments*. New York and Geneva: United Nations, 2005
- Wolbers, M. H. J. Employment Insecurity at Labour Market Entry and Its Impact on Parental Home Leaving and Family Formation. *International Journal of Comparative Sociology*, 2007, 48 (6), s. 481-507.

Autorka působí ve VÚPSV, v. v. i., a rodné problematice se věnuje průběžně.

„From the Great Recession to labour market recovery: Issues, evidence and policy options“ je název publikace ILO, jejímiž editory jsou její ekonomičtí experti Iyanatul Islam a Sher Verick. Knížka je zaměřena na analýzu příčin a důsledků globální ekonomické krize a související krize zaměstnanosti a možnosti jejich řešení. Přináší globální přehled různých aspektů krize, od předkrizového období, nezaměstnanosti a sociálních dopadů recese až po makroekonomické stimuly a politiky trhu práce přijímané jednotlivými vládami. Příspěvky sledují příčiny krize vyvolané nedostatky v oblasti odchodu, politiky a regulačních opatření i globální nerovnováhou. Vzhledem k tomu, že krize měla zejména v rozvojových zemích různé dopady, jsou analyzovány její rozdílné důsledky v makroekonomické oblasti a na trhu práce, stejně jako dopady na jednotlivé skupiny obyvatelstva. Autoři se na základě těchto analýz snaží definovat vhodná makroekonomická opatření a politiku trhu práce pro pokrizové období.

Zdroj: www.ilo.org

Zaměstnanost starších osob na částečný úvazek: role zdravotního stavu

Renata Kyzlinková, Miriam Kotrusová

Cílem článku je prozkoumat základní souvislosti mezi zdravím (fyzickým i psychickým) a zaměstnáváním starších osob na zkrácenou pracovní dobu v českém prostředí. Analýza měla odpovědět na to, jaký je zájem lidí ve vyšším věku pracovat na částečné úvazky, zda jejich zdravotní stav koresponduje s limitovanou pracovní aktivitou a zda se v tomto směru liší pracující populace před a po dosažení důchodového věku a zda práce na částečný úvazek ve vyšším věku může být důležitým faktorem lepší psychické pohody a spokojenosti v životě. Jako zdroj dat byl využit výzkum GGS 2005 (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal survey), realizovaný v letech 2004–2007, doplněný o závěry z výzkumu „Postoje starších zaměstnanců“ z let 2005–2007 a ze šetření mezi zaměstnavateli z roku 2006. Z analýzy vyplynulo, že i když být ekonomicky aktivní ve vyšším věku je pozitivní jak pro jednotlivce, tak pro společnost, zaměstnanost osob ve vyšším věku ovlivňují spíše podmínky nároku na starobní důchod a celková situace na trhu práce než opatření cílená přímo na tuto skupinu pracovní síly. Ukázalo se, že lidé v předdůchodovém věku zaměstnaní na částečný úvazek jsou oproti zaměstnaným na plný úvazek v mnoha směrech odlišnou skupinou. Liší se především v takových charakteristikách, jakými jsou pohlaví, věk, profesní zařazení či vzdělání. V předdůchodovém věku je práce na zkrácený úvazek aktuální zejména pro osoby se specifickými potřebami a specifickou zátěží, jako jsou např. zhoršený zdravotní stav či pečovatelské povinnosti vůči jiné osobě. Zkrácené úvazky jsou v tomto věku častější volbou zejména pro chronicky nemocné osoby. Zaměstnanost na částečný úvazek je u nás spojena především s osobami, které již dosáhly důchodového věku, tj. se zvyšujícím se věkem se počet osob pracujících touto formou zvyšuje. Ti, kteří mají možnost takto pracovat, se po zdravotní stránce cítí lépe než ti, kteří nepracují, a navíc jsou v mnohem lepší psychické pohodě a nemají problémy se sociální izolací.

Význam ekonomické aktivity pro osoby vyššího věku

Podpora zaměstnanosti osob vyššího věku¹ se v posledních desetiletích stala důležitou součástí politiky zaměstnanosti ve většině členských států EU. Důvodem je nejen proces demografického stárnutí evropské populace a jeho dopady (zejména na finanční rovnováhu penzijních systémů), ale také objevující se paradigmatický posun od chápání starších osob jako „zátěže“ k jejich chápání jako „zdrojů“ (pracovní síly, životních zkušeností, atd.) (Vidovičová, 2005). Tento posun lze sledovat na postupné proměně tzv. tříložkového modelu životního cyklu (přípravy na povolání, výkon povolání, odpočinek po povolání) na model, v němž v mládí, dospělosti i ve stáří existuje stejná příležitost ke vzdělávání, práci i odpočinku (Rabušic, Vidovičová, 2003).

Uvedená změna v přístupu k osobám vyššího věku je nejzřetelnější ve snaze Evropské unie prosazovat novou sociálně-politickou koncepci tzv. aktivního stáří (nebo stárnutí – „active ageing“). V oblasti politiky zaměstnanosti se koncept aktivního stárnutí ztotožňuje s tzv. „ekonomicky aktivním stárnutím“ (Casey, 2004), které

vede k prodloužení ekonomické aktivity, odchodu do důchodu v pozdějším věku a větší míře zapojení se do společensky užitečných aktivit (Vidovičová, 2005). Jedním z neefektivnějších prostředků, jak vést osoby vyššího věku k aktivnímu prožívání jejich stáří, je pokračující výkon dosavadní profese i po dosažení zákonem stanovené věkové hranice pro odchod do důchodu. Podle posledních dostupných údajů Eurostatu patří naše republika stále mezi země s nižší věkovou hranicí ukončení aktivního zaměstnání. Zatímco v EU-27 činil průměrný věk definitivního odchodu z pracovního života v roce 2008 61,4 roku, v ČR to bylo 60,6 roku (Důchodci ..., 2010). Jedním z předpokladů pokračující ekonomické aktivity ve vyšším věku je také přizpůsobení pracovní doby, např. zkrácení její délky (zaměstnání na částečný úvazek) nebo změna organizace či náplně práce (Kotrusová, 2009).

Zaměstnání ve vyšším věku není jenom nutností způsobenou nízkým nebo nedostačujícím příjmem (zejména starobním důchodem). Naopak, se zvyšujícím se věkem se zvýrazňuje jeho pozitivní vliv také na (psychický či fyzický) zdravotní stav lidí vyššího věku. Národní program přípravy na stárnutí na období 2008–2012